

BICENTENÁRIUMI ÖSSZEÁLLÍTÁS

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának ünnepi összeállítása

Bicentennial Collection of the Linguistics and Literary Scholarship Section of the Hungarian Academy of Sciences

Vendégszerkesztő: Kecskeméti Gábor

Bevezető

Introduction

Kecskeméti Gábor

az MTA rendes tagja, kutatóprofesszor, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Miskolc
kecskemeti.gabor@abtk.hu

A *Magyar Tudomány* folyóirat szerkesztőbizottsága úgy tiszteleg a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulója előtt, hogy 2025-ben minden hónapban egy-egy tudományos osztály számára biztosít bemutatkozási lehetőséget egy tematikus összeállításban.

A sort a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya nyitja, amely nemcsak a mai akadémiai osztályszerkezetben az I. Osztály, hanem történetére nézve is a tudós testület legkorábbi szervezete. Az az alapítói szándék, amely az Akadémiát életre hívta, mindenekelőtt a magyar nyelv kiművelésének intézményét kívánta létrehozni. Széchenyi István 1825. november 3-i országgyűlési felszólalása a nemzeti nyelv gyarapítását jelölte meg a testület anyagi alapjait megteremtő felajánlásának céljaként. Az intézményt törvénybe iktató 1827. évi XI. törvénycikk is A hazai nyelv művelésére fölláltatandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról címet viseli, s rögzíti, hogy az alapítás „a hazai nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is” irányul. A testület működésének első másfél évtizedére visszatekintő Széchenyi 1842-ben továbbra is olyan összefüggésbe állította a magyar reformkor szimbolikus kezdő dátumaként is értelmezhető, 1825-ös döntését és az intézmény küldetését, amely mindenekelőtt a magyar nemzeti szuverenitás, a minőségi kultúra és tudomány magas fokú képviselésével megvalósítható Kárpát-medencei magyar hegemonia megteremtésében és megszilárdításában nyeri el az értelmét. E célkitűzés kezdettől fogva összekapcsolódott a mind a nyelv

pallérozásában, mind a nemzeti kultúra képviseletében kitüntetett jelentőségű szépirodalom alkotó művelésével és a magyar irodalmi múlt történeti nyilvántartásával, rendszerezésével. Az Akadémia 1830-ban megválasztott első tagjai között ott találjuk – születésük évrendjében említve őket – Kazinczy Ferencet, Kis Jánost, Kisfaludy Sándort, Berzsenyi Dánielt, Pázmándi Horvát Endrét, Döbrentei Gábort, Kisfaludy Károlyt, Kölcsey Ferencet, Vörösmarty Mihályt, vagyis legalább két emberöltő magyar irodalmának meghatározó vagy jellegzetes művelőit, közöttük a magyarság kulturális identitására máig alakító hatással bíró nemzeti klasszikusokat. A megalapítását követő évtizedekben az Akadémia mindenekelőtt a magyar nyelvi mozgalmat, a szépirodalmat, a bölcsészeti tudományokat és a jogtudományt pártolta, mozdította elő, elsődlegesen a magyar nemzeti kultúra kiterjesztése, a nemzeti múlt feltárása, a nemzeti közpolitika jogi kereteinek megalkotása céljából. A természettudományoknak a nemzetközi tudományos élettel párbeszédet folytatni képes kiművelése, intézményes alapjaik megteremtése és megerősítése csak a 19. század utolsó évtizedeiben jelentkezett ezekkel egyenrangú célkitűzésként; a tudományok egyetemes művelésének ma oly természetes igénye egy következő korszak a testületet nem csekély mértékben újraorientáló törekvéseinek eredményeként jelent meg hangsúlyosabban. Innentől fogva vált kiegyensúlyozottabbá az a kettős küldetés, amelyet a ma is hatályos (1994. évi XL.) akadémiai törvény preambuluma nyitómondata ír le: „A Magyar Tudományos Akadémiát a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hozta létre.”

1949 óta az Akadémiának már nincsenek szépiró vagy valamely más művészeti ágban alkotó tagjai. (Az I. Osztály Széptudományi Alosztályáról akkor felállított akadémikusokon esett méltatlanságot és az így előállt egyensúlytalanságot 1992 óta a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, a Magyar Tudományos Akadémia önálló, társult intézménye igyekszik kompenzálni.) Az irodalom *tudománya* azonban természetesen a tudós testület működési területe maradt, hiszen az alapítók ugyancsak 1830-ban kinyilvánított szándékához, amely a magyar költők, írók mellett a magyar irodalom történeti múltjának feltárását a kor tudományos eszközeivel a legmagasabb színvonalon beteljesítő tudóst (eredeti professziójára nézve egyébként orvosdoktort), Toldy Ferencet, a magyar irodalomtörténet-írás egyfajta alapító atyját is akadémikussá választotta.

Az Akadémia I. Osztályának mai tudományterületi illetékessége igen nagy kiterjedésű és erősen tagolt terepet mutat. Hat tudományos bizottságot működtet, ezek (betűrendben) az Irodalom- és Kultúratudományi, Klasszika-filológiai Tudományos Bizottság, Néprajztudományi Bizottság, Nyelvtudományi Bizottság, Orientalisztikai Tudományos Bizottság, Zenetudományi Bizottság. Van két, az osztály munkáját szervező állandó bizottsága (Színháztudományi Állandó Bizottság, Osztrák–Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Állandó Vegyesbizottság), és további négy, osztályközi állandó bizottság munkájában vesz részt (Akusztikai Osztályközi Állandó Bizottság, Kommunikáció- és Médiatudományi Osztályközi Állandó Bizottság, Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság, Művelődéstörténeti Osztályközi Állandó Bizottság). Nem kevesebb mint tizennégy munkabizottság és egy albizottság dolgozik a felsorolt tudományos és állandó bizottságoknak (a legtöbb egynek-egyenek, némelyik kettőnek) alárendelve. De egyes tu-

dományterületek rendkívül kiterjedt és összetett portfólióját még e sokrétű bizottsági tagolódás is csak részlegesen mutatja meg. Ezt már csak egyetlen példával szemléltethetjük.

Az Irodalom- és Kultúratudományi Bizottság mindössze két formalizált munkabizottságot működtet (Textológiai Munkabizottság, Közép- és Neolatin Munkabizottság), utóbbit a Klasszika-filológiai Tudományos Bizottsággal együttműködve. Irodalomtudásaink feladatainak körébe tartozik viszont a magyar irodalomtörténet minden korszakának, irányzatának, műfajának, alkotójának tanulmányozása, a nemzeti kulturális örökség textuális hányadának, a nemzeti klasszikusok életművének rendezése, gondozása, tudományos kiadása, értelmezése. Nemcsak a magyar nyelvű, hanem a magyarországi latin nyelvű és a nemzetiségek nyelvén íródott alkotásokat is tanulmányozzák. Munkájuk kiterjed a szomszédos népek és a kultúra egyes területein mintaadó szereppel bíró nyugat-európai nemzetek irodalmaival való kapcsolatrendszer kutatására (genetikus-regionális és tipológiai komparatisztika), de más európai, sőt Európán kívüli nemzetek és nyelvek irodalmi önmagukban is vizsgálati tárgyak (nyelvenként-nyelvcsaládonként tagolt modern filológiák). Az irodalom története mellett az irodalmi gondolkodás, a kritikai elvek történetét is kutatják: az irodalomfogalom és -értelmezés koronkénti eltérései a grammatikai, a retorikai, a poétikai, az esztétikai, a nyelvfilozófiai keretek változásainak leírása által válnak megérthetővé, sor kerül az irodalmi képzés, az irodalmi intézményrendszer és az irodalmi gondolkodásnak teret adó ismeretelméleti, filozófiai, teológiai nézetek tanulmányozására is. Az irodalomelméleti kutatásnak mind a strukturalista, mind a posztstrukturalista irányzatai használatban vannak. Az irodalomtudomány mindezen szakmai tétjeinek és érdekeltségi viszonyainak a megjelenítése egyetlen tudományos bizottságban ölt testet.

A kétszáz éves Magyar Tudományos Akadémián belül ezeket a kutatási területeket egyaránt művelték a mindenkori irodalomtudós akadémikusok, kiegészülve a későbbiekben az irodalomtudomány kandidátusaival és akadémiai doktoraival, még később mindazokkal az irodalomtudományban doktori fokozatot szerzett kollégákkal, akik köztestületi taggá váltak, 1956 és 2019 között pedig az Akadémia irányításával működő Irodalomtudományi Intézet kutatóinak munkásságával is. A többi tudományterületen is ehhez hasonló volt a helyzet.

Nyilvánvaló, hogy ennyiféle téma, megközelítési irány és módszertan érvényes tudomány- és intézménytörténete kötetnyi terjedelmet kívánna meg, vagy éppenséggel azt is meghaladná. Éppen így van ez a többi öt tudományos bizottság tartalmi összetettsége esetében is. Az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának szentelt folyóiratszámban csupán akkora terjedelem áll a rendelkezésünkre, hogy tudományos bizottságunként egyetlen esettanulmányban szemléltethessük jellegzetes működési módjuk egyenmely sajátosságát.

Több tudományterület tematikus összeállításunkhoz felkért kutatói választották azt a megoldást, hogy egyetlen tudományos kérdés Akadémiánkhoz kötődő vizsgálatainak történetében mint cseppben mutassák meg a tengert, az adott tudományág művelésének néhány jellemző korszakát, jegyét, intézményes keretét, szemléleti formáját és célképzetét.

Ennek során számos esetben meghatározóan fontos akadémiai testületek, intézmények kerülnek előtérbe. Az *irodalomtudományi* esettanulmány (Kecskeméti Gábor írása) a magyarországi irodalomtudomány elmúlt 150 évi szervezett, rendszeres művelésének lényegében minden akadémiai színterével: testületekkel, szakértői bizottságokkal, kutatóintézettel, könyvsorozatokkal ismerteti meg az olvasót. Hasonlóképpen jár el a *zenetudományból* ízelítőt adó tanulmány (Richter Pál munkája), elbeszélve a tudós akadémikusok, Bartók Béla és Kodály Zoltán magyar népzenei gyűjtéseinek rendszerezésére és közreadására szánt mindenkori akadémiai intézményrendszer történetét. Mindkét történet utóbbi évtizedeinek intézményi keretétől az akkor – 2019-ig – az MTA kutatóhálózatában működő egy-egy kutatóintézet, az Irodalomtudományi, illetve a Zenetudományi Intézet szolgált. A *klasszika-filológiát*, s azon belül az újlatin filológiát képviselő tanulmány (Mayer Gyula írása) ugyancsak nem jöhetett volna létre akadémiai intézmények több évtizedes támogató háttéré nélkül: Janus Pannonius életművének kritikai kiadása előbb az Irodalomtudományi Intézetben készült, majd az MTA támogatott kutatócsoportjában folytatódott több cikluson át, utoljára 2017–2022 között, hogy az Akadémia kutatásfinanszírozói szerepét 2022-ben a tőle leválasztott, akkor épp Eötvös Loránd Kutatási Hálózat névre hallgató intézmény (2023-tól: HUN-REN) vegye át. A *nyelvtudományi* esettanulmány viszont (Tóth Valéria munkája) épp annak az új intézményes keretnek a nézőpontjából tekint vissza a magyar nyelvtörténeti kutatás 20. századi módszertanaira, amelylyel a kutatóhálózatától megfosztott Akadémia a legutóbbi időkben a nemzeti tárgyú kutatások újradinamizálására vállalkozott. Az Akadémia 2022-ben indult új nemzeti programjai a magyar társadalom, gazdaság és kultúra számára nemzetstratégiai jelentőségű tématerületeken működnek, s bár nem tudják pótolni egy közvetlenül akadémiai irányítással működő kutatóhálózat feladatvállalását, de részint szimbolikusan kifejezik az Akadémia elkötelezettségét kiemelt jelentőségű nemzeti kutatási irányok kialakítására és támogatására, részint a szimbolikusanál messze több és érdemibb munkát végeznek el a maguk tudományterületén. Közéjük tartozik a Magyar Nemzeti Helynévtár Program, a Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program négy alprogramjának egyike, s e programok intézményes gyakorlattá fordítják le az Akadémia 192. közgyűlésén (2019) megújított, a nemzet tudományos és kulturális örökségének ápolását célul kitűző küldetésnyilatkozatot. Az MTA által fenntartott, az onomasztikai (azon belül helynévtani) nemzeti kutatási programot koordináló kutatóhely a Debreceni Egyetem, ami azt is jól jelzi, hogy a felsőoktatásban kialakított – s 2022 óta az MTA Kiváló Kutatóhely címmel is elismert – kiválósági központok kitüntetett helyet kapnak abban az intézményes kapcsolatrendszerben, amelyen keresztül az Akadémia serkenteni törekszik a minőségi tudományművelés és tudományszervezés gyakorlatát. Hogy ez az intézményközi együttműködés az *orientalisztika* területén kezdettől fogva meghatározó volt, azt a turkológia hazai kutatás- és intézménytörténetéről írott összegzés mutatja be (Vásáry István műve). Noha a tudományterület forrásainak szempontjából meghatározó fontosságú az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteménye, s noha az Akadémia tagjai között kezdettől fogva kiváló turkológusok

kövétték egymást (közöttük például az a Szilády Áron, aki az irodalomtudományi áttekintésben is fontos szerepet játszik), a turkológia hazai művelésének meghatározó intézményi háttérét mégis minden időben az egyetemek biztosították, s fontos lépés volt, amikor ilyen profilú műhelyt a budapesti után a szegedi egyetemen is sikerült kialakítani. A *néprajztudomány* köréből közölt tanulmány viszont nem fókuszál a tudányszak sem akadémiai, sem egyetemi háttérére, hanem egy harmadik intézménytípus, egy közgyűjtemény történetét adja. A néprajz esetében ez a hagyományos gyűjteményi centrum a budapesti Néprajzi Múzeum, amelynek történetéről Kemecsi Lajos ír, csak érintve a történetnek azt a pontját, amikor 1967-ben Ortutay Gyula kezdeményezésére az Akadémia egy egyetemi műhelyből kifejlődött párhuzamos kutatóhelyet hozott létre, a Néprajzi Kutató Csoportot, az 1991-ben felállított Néprajzi Kutatóintézet elődjét.

Már a fentiekből is kitűnik: szó sincs arról, hogy az összeállítás esettanulmányainak tárgyául kiszemelt jelenségek esetlegesek volnának. De az sem áll, hogy az írások pusztán (öncélúan) a tudósok és a tudomány történetét, egyes tudományos testületek és intézmények működését szemléltetnék. Igyekeztünk arra is figyelni, hogy az Akadémiához változatos módokon kapcsolódó kutatómunka eminens nemzeti tétjeit világossá tegyük. Janus Pannonius vagy Balassi Bálint, a kora újkori magyar irodalmi kánon két vitathatatlan csúcsszereplője életművének gondozásában, kritikai szövegkiadásában ez éppoly nyilvánvaló, mint Bartók és Kodály népzene tudományi munkássága esetén. (A Bartók kritikai életműkiadás sorozatának megindítását egyébként számos egyeztetés előzte meg a nemzeti klasszikusok kritikai kiadásainak elkészítésében addigra már meglehetősen gyakorlatot szerzett irodalomtudósokkal, filológusokkal.) A legmarkánsabb példát talán mégis az összeállítás nyelvtudományhoz kapcsolódó tanulmánya adja, amely a nyelvtörténet névtudományi területének fejlődését az Anonymus gesztájának tanulmányozását célzó kutatások tudománytörténetével szemlélteti. Ha Anonymus szövege nem kerül elő az ismeretlenségből 1744-ben (hasonlóan ahhoz, ahogyan Balassi versei százharminc évvel később, egyébként annak a Radvánszkyknak a dedukációjától, akinek Bél Mátyás először beszámolt Anonymus kéziratának bécsi felfedezéséről), akkor a magyar nemzeti tudatnak az őstörténetet illető identitáselemei ma egészen eltérő összetételűek volnának, Vörösmarty és kortársai nem írtak volna az államalapítást megelőző ősidők világát felidéző hősköteményeket, Arany János, az Akadémia titoknoka sem érzett volna késztetést, hogy az előidők eposzi feldolgozásával kísérletezzék. Hogy a névtelen középkori historiográfus kódexlapjain nyüzsgő, Álmos- és Árpád-kori magyar vezérek nevének és alakjának hitelességét illetően hogyan foglal ma állást a nyelvtörténeti kutatás, az aligha nyelvtudományi szakprobléma csupán. Sokkal inkább annak a példája – a többi tanulmánnyal együtt –, hogy az Akadémia I. Osztálya által megtestesített tudományterületek milyen alapvető konstituáló szerepben vannak mind nemzeti múltszemléletünk tudományos alapjainak megteremtésében, mind közösségi identitásunk meg- és továbbformálásában.